

ריפוי טראומת האובדן

שנתיים נדרשו לי להתאושש ממות אבי זיכרונו לברכה. כמעט עשרים שנה עברו, ועדיין קשה לי להסביר למה. הוא לא נפטר בפתאומיות ולא בדמי ימיו. הוא הגיע אל עומק העשור התשיעי לחייו. בשנותיו האחרונות הוא עבר חמישה ניתוחים, וכל אחד מהם גרע מכוחותיו. ומעבר לכך, הרי בתפקידי כרב הרביתי לערוך לוויית ולנחם אבלים. חשבתי שאני יודע איך נראה אבל מקרוב.

חכמינו לא עודדו התבוסות ארוכה באבל. חז"ל אמרו שהקב"ה שואל אדם שמאריך באבלו יתר על המידה, "אי אתם רחמנים בו יותר ממני?"¹ הרמב"ם פוסק, "אל יתקשה אדם על מתו יתר מדי, שנאמר וְאֵל תִּבְכּוּ לְמַת וְאֵל תִּגְדּוּ לוֹ" (ירמיהו כב, י) – כלומר יתר מדי. שזה [המוות] הוא מנהגו של עולם; והמצער עצמו על מנהג העולם, הרי זה טיפש".² לבר מחריגים נדירים ביותר, תקופת האבל המרבית בהלכה היא שנה אחת.

אלא שידיעת העובדות הללו לא עזרה. לא תמיד אנחנו אדונים לרגשותינו. ולא תמיד ביקורי תנחומים אצל אחרים מכינים אותך לחוויית האובדן האישית שלך. ההלכה מווסתת את ההתנהגות שלנו כלפי חוץ, אך לא את הרגשות שבלבנו פנימה; וכשהיא מדברת בכל זאת על רגשות, למשל כשהתורה מצווה

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

לאהוב ולא לשנוא, ההלכה מתרגמת זאת בדרך כלל למונחיה ההתנהגותיים, מתוך הנחה כי "אחרי המעשים נמשכים הלבבות".³

הרגשתי חור-שחור קיומי; ריקנות בלב הישות שלי, שהקתה את תחושותיי והקשתה עליי לישון ולהתרכז. חייתי כאילו החיים מתרחשים הרחק ממני ואני רק צופה בהם כבסרט המוקרן במטושטש ובלי קול. זה עבר לי בסוף, אך בתקופה שהרגשתי כך עשיתי כמה מהטעויות החמורות ביותר שעשיתי בחיי.

אני מספר על כך מפני שזהו החוט המקשר שאירועי פרשת חוקת נשזרים בו. המטלטל מכולם הוא אירוע מי מריבה (במדבר כ, א-ג). העם התלונן על מחסור במים. משה פעל שלא כשורה. ה' הוציא בכל זאת מים מן הסלע, אך דן את משה ואת אהרן לעונש כמעט בלתי-נסבל: "יַעַן לֹא הֶאֱמַנְתֶּם בִּי לְהַקְדִּישֵׁנִי לְעֵינֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל, לְכֵן לֹא תָבִיאוּ אֶת הַקֶּהֱל הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָהֶם". מה עשה משה שלא כשורה? על כך חלוקים הפרשנים. האם היציאה מהכלים והטחת הדברים הקשים בעם ("שָׁמְעוּ נָא הַמְרִים")? האם ההכאה בסלע במקום הדיבור אליו? האם הרמיזה העולה מדבריו לעם, כאילו לא ה' מוציא את המים מן הסלע, אלא הוא ואהרן ("הֲמֵן הַסֶּלַע הַזֶּה נּוֹצֵיא לָכֶם מַיִם")?

תמוה אפילו יותר למה איבד משה את עשתונותו ברגע ההוא. הוא כבר התמודד עם אותה בעיה בכמה מקרים קודמים, אך מעולם לא איבד שליטה. במרה (שמות טו) בני ישראל התלוננו שהמים מרים ואי אפשר לשתות אותם. במסה ומריבה (שמות יז) הם התלוננו שאין מים. ה' אמר אז למשה לקחת את מטהו ולהכות בסלע, והמים יצאו מהסלע. לכן, כאשר בפרשה שלנו ה' מצווה על משה "קח אֶת הַמֶּטֶה... וּדְבַרְתָּם אֶל הַסֶּלַע לְעֵינֵיהֶם וְנָתַן

ייעשה לו. למרים היו האומץ והתושייה לפנות לבת פרעה ולהציע לה שתיקח לתינוק מיילדת מן העבריות, להמליץ על אמה, וכך להחזיר את משה הקטן לאמו ולהבטיח כי גם כאשר יגדל בארמון פרעה יידע לאיזה עם הוא שייך. משה חב למרים את עצם ידיעת זהותו ואת כל מסלול חייו. בלי מרים לא היה נעשה נביא אלוהים ונציגו בקרב בני ישראל, לא היה נותן להם את התורה, לא היה מוציאם ממצרים ומובילם במדבר. עכשיו, כאשר אבדה לו, לא רק אחות הוא איבד. הוא איבד את העוגן האנושי של חייו.

האדם האבל מאבד את השליטה ברגשותיו. הוא מוצא את עצמו כועס גם כשהמצב מזמין רוגע. הוא מכה כשעליו לדבר, ומדבר כשעליו לשתוק. אפילו כאשר אלוהים אומר לו מה לעשות, הוא מקשיב רק בחצי אוזן. הוא שומע את המילים, אך הן יוצאות מהאוזן השנייה. הרמב"ם שואל איך ייתכן שיעקב, שהיה נביא, לא ידע שעוד יוסף חי. תשובתו: יעקב היה אבל, והשכינה אינה שורה על אבלים.⁵ כשמשעה עמד מול הסלע הוא היה פחות נביא ויותר אח שכול. הוא עוד לא התנחם, ושליטתו העצמית לא הייתה מלאה. משה היה גדול הנביאים – אבל הוא היה אדם, ובמי מריבה הוא היה אנושי מתמיד.

פרשת חוקת עניינה היותנו בני תמותה. אל הנקודה הזו מתנקזים אירועיה. ה' הוא נצחי, ואנו בני חלוף. כפי שאנו אומרים בראש השנה וביום כיפור בפיוט 'ונתנה תוקף', האדם "משול כחרס הנשבר, כחציר יבש וכציץ נובל, כצל עובר וכענן כלה וכרוח נושבת וכאבק פורח וכחלום יעוף". מעפר אנחנו ואל עפר נשוב – ואילו אלוהים נצחי, חי עולמים.

ברובד אחד, גלוי, סיפור מי מריבה הוא סיפור על חטא ועונש: "יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל – לכן

מימיו", מתקבל על הדעת שמשה, בהשפעת הפעם הקודמת, טעה מעט וחשב שגם הפעם צריך להכות בסלע. משה הלך בעקבות התקדים. והרי אם ה' לא התכוון שהוא יכה בסלע, מדוע ציווה עליו לקחת את מטהו?

עוד קשה להבין את סדר האירועים. ה' כבר אמר למשה מה בדיוק לעשות. הקהל את העם. דבר אל הסלע, והמים ייצאו. זה היה לפני דבריו הזועמים של משה לעם, שהחלו במילים "שמעו נא המורים". אפשר להבין שאדם מאבד את קור רוחו כשהוא נתקל בבעיה הנראית בלתי-פתירה. זה קרה למשה בפרשת בהעלותך, כשהעם התלונן שאין לו די בשר. אבל מה הבעיה הקשה הפעם? למה לאבד את העשתונות אם ה' מבטיח לך במפורש, 'וּדְבַרְתֶּם אֶל הַסֵּלַע לְעֵינֵיהֶם וְנָתַן מִמִּי וְהוֹצֵאתָ לָהֶם מִיַּם מִן הַסֵּלַע וְהִשְׁקִיתָ אֶת הָעֵדָה וְאֵת בְּעֵירָם"? הפתרון כבר היה בידי משה. מדוע גרמה לו הבעיה להיות כה נסער?

רק אחרי שהתייתמתי מאבי הבנתי. הרי מה קרה מיד לפני מי מריבה? הפסוק הראשון בפרק כ מספר: "וַיֵּשֶׁב הָעָם בְּקֶדֶשׁ. וַתָּמָת שָׁם מְרִים וַתִּקָּבֵר שָׁם". מיד אחריו מספרת התורה על כי לא היו שם מים. מדרש אגדה מפורסם מסביר שבזכות מרים ליוותה באר פלאית את בני ישראל בנדודיהם במדבר. כשמתה מרים פסקו המים לנבוע.⁴ הנה לנו קשר סיבתי ברור בין פסוק א, המספר על מות מרים, לפסוק ב המספר על המחסור במים. אבל נראה לי שיש בין הפסוק הראשון לבין מה שבא אחריו גם קשר עמוק יותר: הקשר שבין מות מרים לבין התערערות האיוון הרגשי של משה.

מרים הייתה אחותו הגדולה. בינקותו, כשנשלח לגורלו בתיבה על היאור, תפקידה של מרים היה להשגיח ולראות מה

לֹא תָבִיאוּ אֶת הַקֶּהֱלֵ הַזֶּה אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָהֶם". אולי איננו בטוחים מה בדיוק היה החטא הזה, או מדוע הוא הצדיק עונש חמור כל כך, אבל לפחות ברור לנו לאיזו מחלקה הסיפור הזה שייך.

ואף אל פי כן נראה לי שכאן, כמו בעוד מקומות רבים בתורה, יש סיפור שמתחת לסיפור, וזהו סיפור אחר לגמרי. פרשת חוקת עוסקת במוות, באובדן ובאבל. מרים מתה. אהרן ומשה שומעים מהקב"ה שהם לא יזכו להיכנס בחייהם לארץ המובטחת. אהרן מת, והעם מתאבל עליו שלושים יום. שלישיית האחים הזו היא צוות ההנהגה הדגול ביותר בתולדות ישראל. משה ארון הנביאים, אהרן הכהן הגדול הראשון, ומרים, על פי המדרשים הרבים המתארים את גודל אמונתה, את האומץ שלה ואת ראיית-הנוולד שלה, אולי גדולה אף מהם. הפרשה מבקשת לומר לנו שלכל אחד מאתנו יש ירדן שהוא לא יזכה לחצות, ארץ מובטחת שהוא לא ייכנס אליה. "לא עליך המלאכה לגמור". גם הגדולים שבגדולים אינם חיים לנצח.

משום כך נפתחת פרשת חוקת בפרשיית פרה אדומה (יט, א-כב). אפר הפרה, מעורב בעץ אָרְז וְאָזוּב וּשְׁנֵי תוֹלְעֹת ומהול במים חיים, מוזה על אדם שבא במגע עם מת, מטהר אותו ומאפשר לו להיכנס למשכן. לפנינו אחד מעקרונות היסוד ביהדות. המוות מטמא. רוב הדתות, לכל אורך ההיסטוריה, גרסו שהחיים שלאחר המוות אמתיים יותר מהחיים עצמם. בעולם המתים, חשבו המצרים, חיים האלים. בעולם שלאחר המוות חיים אבותינו – כך האמינו היוונים והרומאים ושבטים פרימיטיביים רבים. בעולמם של המתים נמצא הצדק, מאמינים רבים מן הנוצרים. שם, בעולם הבא, נמצא גן העדן, מלמדת המסורת המוסלמית. גם אנו היהודים מאמינים בחיים שלאחר המוות ובתחיית המתים, אבל התנ"ך

כמעט שאינו אומר על כך דבר. "לֹא הִמְתִּים יְהִלְלוּ יְהוָה", אומר משורר תהלים (קטו, יז). אנו מבקשים את ה' בחיינו, בעולם הזה עם כל סכנותיו ואיומיו, אובדניו ויגוניו. אולי אנחנו, כלשונו של אברהם אבינו, רק "עֶפֶר וָאֶפֶר" (בראשית יח, כז), אבל החיים עצמם הם זרימה שאיננה חדלה, "מֵיִם חַיִּים", ואת זאת מסמלים האפר והמים בטקס הפרה האדומה.

התורה מוהלת בעדינות רבה חוקים וסיפורים – והחוק בא לפני הסיפור, כי ה' מקדים לנו תרופה למכה. מרים מתה. משה ואהרן הלומי צער. משה, לרגע קט, מאבד שליטה, והוא ואהרן מקבלים תזכורת שגם הם בני תמותה, ושהם ימותו קודם הכניסה לארץ. אך, כלשונו של הרמב"ם, זו דרכו של עולם. אנחנו נשמות מגולמות בגוף. אנחנו בשר ודם. אנחנו מזדקנים. אנחנו מאבדים את מי שאהבנו. כלפי חוץ אנחנו מתאמצים לשמור על חזותנו היציבה, אך פנימה אנחנו בוכים. ובכל זאת החיים נמשכים, ואת מה שהתחלנו ישלימו אחרים.

יקירינו שאהבנו ושְׁכַלְנו מוסיפים לחיות בתוכנו, וגם אנו נוסיף ונחיה בלבם של אהובינו. כי עֲזָה כְּמוֹת אֶהְבֶּה, והטוב שעשינו בחיינו לא ימות במותנו.⁶

1. תלמוד בבלי, מועד קטן כז ע"ב.

2. רמב"ם, משנה תורה, הלכות אבל יג, יא.

3. ספר החינוך, מצווה טז.

4. תלמוד בבלי, תענית ט ע"א.

5. רמב"ם, שמונה פרקים, פרק שביעי. מבוסס על תלמוד בבלי, פסחים קיז ע"א.

6. שיר השירים ו, ח; וראו משלי י, ב ומשלי יא, ד.